

A mai pszichológia emberképe

BEVEZETŐ

Bereczkei Tamás

tanszékvezető egyetemi tanár

Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézet

btamas@btk.pte.hu

Az alább következő tematikus blokk írásai egy tudományos konferencia – nevezetesen a Magyar Tudomány Napja alkalmából az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának rendezésében megtartott és *A mai pszichológia emberképe* címet viselő rendezvény – előadásai alapján készültek. A 2004 októberében elhangzott előadások bővített, többé-kevésbé átdolgozott változatát tartja kezében az olvasó. Miközben a cím arra utal, hogy a pszichológia hazai képviselői hogyan gondolkodnak arról a szerepről, amit a modern lélektani tudományok játszanak önmagunk megértésében, nem célszerű abban az illúzióban élni, mintha a pszichológia valamiféle egységes „emberképpel” rendelkezne, vagy hogy minden itt felvonuló szerző hitet tenne valamilyen határozott koncepció mellett e tekintetben. E tematikus blokkra inkább a sokféleség és témagazdagság jellemző: a hazai pszichológia neves képviselői az emberi gondolkodás és cselekvés legkülönbözőbb területeire kalauzolják az olvasót.

Hosszú ideig való stagnálása után a magyar pszichológia rendkívül látványos és gyors utat járt be az utóbbi évtizedekben. Miközben a hazai lélektan kiemelkedő képviselői mindig is ott voltak a nemzetközi tudományos élet élvonalában – elég csupán

olyan nevekre gondolni, mint Ferenczi Sándor, Mérei Ferenc, Grastyán Endre –, a második világháború utáni évtizedeket mégis inkább a világtól való elszakadás jellemezte. A politika, amely sokáig éppenséggel burzsoá áltudománynak tekintette a pszichológiát, igyekezett egyfajta belső tudományos környezetet teremteni a számára, egy KGST módjára szerveződő önálló szocialista tudomány formájában, ahol a szovjet pszichológia képviselőit nevezték ki etalonnak, a hazai kutatók túlnyomó többségét megfosztották a nemzetközi szereplés lehetőségétől, és ideológiai úton rövidre zárták a viták és kritikák lehetőségét. Ilyen körülmények között rendkívül nehéz volt bekapcsolódni abba a pezsgő, állandóan változó és sokoldalú szellemi közegbe, amit nemzetközi tudománynak nevezünk.

Köszönhetően a politikai változásoknak és néhány kiemelkedő pszichológus szívós munkájának itthon és külföldön, mára a helyzet alapvetően megváltozott. A magyar pszichológia nem csupán bekapcsolódott a nemzetközi vérkeringésébe, hanem annak tevékeny, alakító részévé vált. Az e számban található írások szinte mindegyike olyan kutatásokra épült, amelyekben több ország kutatói vettek részt. E vizsgálatok eredményei többnyire nemzetközi konferenciákon

és szakfolyóiratokban jelentek meg, ami a cikkek végén található irodalomjegyzékből is kiderül.

Mindez nagyon jól van így: a pszichológia (miként a legtöbb tudomány) legfőbb létezési formája a nemzetközi tudományos környezetben való munkálkodás. Ha új ismeretekhez akarunk jutni, egy globális szellemi világ hagyományos és modern csatornáit használjuk fel, a könyvtáraktól az internetig. Ha nem értünk egyet az „elfogadott” nézőpontokkal, nem bennfentesek szűk szektájával vitatkozunk, hanem egyéni vélemények és nézőpontok sokaságával, amelyek együtt egy nyitott, befogadó, ugyanakkor hallhatatlanul kritikus szellemi közeget formálnak. Ha pedig kutatásaink során újat mondunk, a világ addig elfogadott ismereteihez adunk hozzá, vagy éppen kérdőjelezzük meg őket, egy olyan rendszerben, ahol pontosan tudjuk, hogy saját felfedezéseink is előbb-utóbb hasonló sorsra jutnak, és ez állandó megújulásra kell hogy késztesen bennünket.

Aminthogy az is jól van, hogy időnként – manapság szerencsére elég gyakran – a hazai szakmai és laikus közvélemény is értesül a magyar pszichológusok munkáiról. Konferenciák, magas színvonalú folyóiratok, a média tudományos rovatai egyaránt fontos szerepet játszanak ezeknek az ismereteknek a közvetítésében. A *Magyar Tudomány* jelenlegi száma azonban túlmege ezen a kereteken, és megpróbálja bemutatni a magyar pszichológia helyzetét, képviselőit és a napjainkban folyó kutatások legfontosabb irányait. Sokszínű képet vázol fel, olyat, amilyen állapotban a magyar pszichológia jelenleg létezik: izgalmas, változó és kreatív.

A pszichológia rendkívül összetett és sokszínű tudomány, elsősorban azért, mert az emberi cselekvést és gondolkodást több szerveződési szinten vizsgálja az elemi jelenségektől a komplex kulturális mintázatokig. Valamennyi szintre jellemző, hogy sajátos módszereket, elméleti megközelítéseket és

az adott kontextusban releváns magyarázó modelleket foglal magában. Ez a paradigmatis elkülönülés és tárgyi differenciálódás a pszichológia kétségkívül nagy teljesítményű hajtómotorja, amely a kutatás nagyfokú összpontosítását és az ismeretek hatékony „termelését” teszi lehetővé. Az persze már más kérdés, hogy elkülönült, sőt olykor egymástól elszigetelt kutatási eredmények és értelmezések hogyan tudnak integrálódni egy olyan elméleti rendszerbe – vagy a korábban mondottak szerint inkább rendszerekbe –, amelyek valamiféle egységes, koherens tudást fejeznek ki az emberi pszichikumról.

Nem ennek a filozofikus természetű kérdésnek a megválaszolására vállalkozik azonban e tematikus szám, sokkal inkább arra, hogy bemutassa a modern pszichológiai kutatások gazdag és valódi szellemi izgalmakat kínáló tárházát. Ha végig kívánjuk jámi a szerveződési szintek sokaságát, talán helyénvaló az elemi folyamatok elemzésével kezdeni a sort. Itt persze lehetetlen említés nélkül hagyni azt a tényt, hogy az „elemi” nem azt jelenti, hogy egyszerű, még csak azt sem, hogy a bonyolult lelki képződmények valamifajta alapja vagy hordozója volna. Kovács Ilona a látás fejlődésének bonyolult folyamatát mutatja be, azt, hogy a látókéregben található neuronális összeköttetések és ezek változásai hogyan teszik lehetővé a vizuális információ feldolgozását. Ezáltal érthetjük meg, milyen lehet a csecsemők és gyermekek számára látható világ, és azt is, milyen érzékszervi mechanizmusok teszik lehetővé a külső környezetre vonatkozó agyi modellek kialakulását. A szerző kutatási eredményei azt az elméleti következtetést támasztják alá, hogy bár az első életév során már sok fontos látási funkció kialakul, a látás fejlődése meglehetősen lassú, és úgy tűnik, eltart egészen a gyermekkor végéig.

Az agyi folyamatok elemzése áll Czizler István kutatásainak homlokterében is. Jelenlegi cikkében arra az izgalmas kérdésre igyekszik

válaszolni, hogy az életkor előrehaladása milyen változásokat hoz a figyelem, emlékezés és a megismerés tekintetében, és a kétségtelenül bekövetkező kognitív hanyatlások milyen hatással vannak az idősök teljesítményeire. Jó tudni, hogy miközben a mentális folyamatok sebessége és hatékonysága kétségkívül csökken – például a váratlan, de potenciálisan fontos eseményekre való figyelem romlik –, a bölcsességgel kapcsolatos képességek (elmélyült ítélőképesség, általános szociális kompetencia stb.) fokozatosan fejlődnek, és általában idős korban érik el csúcsteljesítményüket. Ezek a kutatások egyúttal arra is rámutatnak, hogy az emberi természet megértésében elengedhetetlenül fontos a kognitív és emocionális folyamatok valamifajta összekapcsolása, szintézise.

Ugyanez a szintézisre törekvés jelenik meg Csépe Valéria cikkében, aki mellett érvel, hogy a nyelvi fejlődés folyamatát csak úgy érthetjük meg, ha több tudományág empirikus bizonyítékaira támaszkodunk. Miután bemutatja a nyelvi rendszer csecsemő- és gyermekkorai fejlődésére vonatkozó rivális elméleteket, ezen belül a beszédészlelés kognitív és idegrendszeri folyamatait taglaló magyarázatokot, saját kutatásait ismerhetjük meg, amelyek a beszédhangok agyi feldolgozásában bekövetkező érési és fejlődési változásokkal kapcsolatosak. E kutatások szerint a diszlexiás – tehát olvasási nehézséget mutató – gyerekek problémái részben abból adódnak, hogy náluk a fonémák reprezentációja, különösen bizonyos mássalhangzók esetében zavart szenved, és a beszédhangok kontrasztjainak automatikus feldolgozása eltér a jól olvasókétól. Csépe Valéria vizsgálataiból az is kitűnik, hogy nem csupán az alapvető akusztikus feldolgozás befolyásolja a beszédészlelés fejlődését, hanem a beszélt nyelv egyes sajátosságai is visszahatnak bizonyos elemi akusztikus feldolgozásokra.

A gyermek intellektuális fejlődésében nem csupán a nyelv elsajátítása játszik döntő

szerepet. Alapvető jelentőségű a világhoz való sajátos viszonyulás, az ún. tudatelméleti hozzáállás kialakulása is. Gergely György és Csibra Gergely már korábbi munkáik során kimutatták, hogy a gyerekek nagyon korán, hat-tizenkét hónapos korban képesek célirányosságot tulajdonítani mások cselekvéseinek, sőt még azt is meg tudják állapítani, hogy az adott célállapot elérésére szolgáló alternatív akciók egymáshoz viszonyítva mennyire hatékonyak. Ebben az ún. racionális cselekvés elve vezérli őket: ez egy olyan következtetési mechanizmus, amelynek során a csecsemők képesek mások célirányos cselekvéseit számos különböző kontextusban értelmezni és bejósolni. Elképzelésük szerint ez az elv vezérli a felnőttek gondolkodását is, noha lényegesen bonyolultabb módon, hiszen a racionális cselekvés elve náluk beleágyazódik a mentális állapotok tulajdonításának és a nyelv használatának folyamataiba. Gergely és Csibra hipotézise – amelyet több kísérletben is alátámasztanak – előkelő helyet foglal el a jelenlegi kognitív fejlődésszociológián belül. Sokan elfogadják, sokan elutasítják, de alig akad olyan, aki munkája során meg tudja kerülni ezt az elméletet. Tapasztalati bizonyítékok, cáfolhatóság, a nemzetközi tudományos közösség elismerése – ha meggondoljuk, pontosan ezek a jó tudomány ismérvei.

Az eddig említett kutatási eredmények élesen vetik fel az evolúciós szemlélet szükségességét. A kísérleti adatok azt mutatják, hogy a beszédészlelés alapmechanizmusai, ezen belül a nyelvi feldolgozásban részt vevő agyi területek és azok kapcsolatainak fejlődése genetikai programokra épülnek (Csépe), és hogy a csecsemők kognitív képességei (mentális hozzáállása, a racionális cselekvés elve) olyan alkalmazkodási stratégiák, amelyek lehetővé teszik a gyerekek külvilággal kapcsolatos hatékony információfeldolgozását (Gergely és Csibra).

Bereczkei Tamás azt mutatja be, hogy az evolúciós pszichológiának nevezett tárgykör számos konceptuális keretet és elméleti paradigmát foglal magában. A diszciplináris sokféleség ellenére számos olyan alapelv létezik e tudományon belül, amelyeket illetően a legtöbb szakember egyetért. Bereczkei saját kutatásain keresztül ismertet néhány ilyen evolúciós mechanizmust. Ezek a vizsgálatok a lánygyermekkel kapcsolatos megkülönböztetett bánásmódra, a női arc esztétikai vonzerejére és a párvalasztásban érvényesülő szocializációs hatásokra (szexuális *imprinting-re*) vonatkoznak. Rajtuk keresztül szemlélteti a szerző: miközben az evolúciós pszichológia szemlélete, elméleti modelljei, sőt sokszor a tárgya is eltér számos más pszichológiai iskola értelmezéseitől, a legtöbb esetben azokat megalapozó és azokkal szorosan illeszkedő magyarázatokat hoz létre.

Egy egészen más szerveződési szintre érkezünk, amikor a narratív pszichológia álláspontjáról közelítjük meg a lelki jelenségeket. László János azt mutatja be, miként juthatunk empirikusan ellenőrizhető tudományos ismeretek birtokába az elbeszélés mint lelki tartalmakat hordozó komplex mintázat vizsgálata révén. Az elbeszélés során, a jelentésadás folyamatában sajátos módon alkotjuk meg identitásunkat és szervezzük meg a társas világhoz való viszonyunkat. A narratológia tudománya szerint az elbeszélések kompozíciójukat illetően véges számú alkotóelemet, és ezeknek az alkotóelemeknek véges számú variációját tartalmazzák, amelyek meghatározott pszichológiai jelentésekkel társíthatók. László János számos olyan narratív elemet mutat be, amelyeket – kollégáival együtt – a számítógépes nyelvészet eredményeire támaszkodó narratív pszichológiai tarta-

lomelemzés módszereivel tanulmányozott. Ilyenek többek között a szereplők funkciói, a tér-érzelmi távolság szabályozása, idő-élmény, narratív koherencia, szelf-referencia, tagadás stb. A narratív megközelítés egyik legmodernebb – és a jövőben nagyon ígéretes – formája a komputeres minőségi szövegkutatás, amelyet a számítógépes tartalomelemző programok létrehozása tesz lehetővé.

A narratív kutatásokhoz is kapcsolódik Erős Ferenc tanulmánya, amelyben többek között arról esik szó, hogy a freudi értelemben vett tudattalannak a feltárását, tudatosítását az értelmezés munkája teszi lehetővé. Az így kialakuló kép olyan reprezentáció, nyelviileg konstruált valóság, amely a terapeuta és a páciens közös munkájának eredménye. Erős nem annyira egy koherens emberképet igyekszik bemutatni, inkább azt, hogy milyen értelemben tekinthető tudománynak az ember lelki működésének egyik legösszetettebb, legátfogóbb leírását adó pszichoanalízis. Mennyiben tekinthető természettudománynak, mennyiben sorolható az ún. szellemtudományok közé, ezen belül is a hermeneutikai megközelítés keretébe? Világos, hogy a kérdésre nem lehet kizárólagos vagy-vagy választ adni, ahogy azt az Ödipusz-komplexus jelensége is példázza. A szerző emellett érvel, hogy a freudi pszichológia lényege – és ez elválasztja a tudomány pozitívista felfogásától – a személyesség és megértés. Alapvető kérdés az, hogy a pszichoanalízis képes-e megtartani integráló szerepét napjaink tudományos gondolkodásában. A szerző határozott igennel felel rá, és valóban ezt az álláspontot támasztja alá a freudizmus recepciója, kritikai vizsgálata iránti megújult törekvések a modern természet-tudományok, a fejlődépszichológia és a szociálpszichológia területén.